

[6] Srv. např. D. R. Luce, A. D. Perry: *A Method of Matrix Analysis of Group Structure*, Psychometrika 1949, 14, str. 95–116, L. Festinger: *The Analysis of Sociograms Using Matrix Algebra*, Human Relations 1949, 2, 153–8 atd.

[7] Radu příkladů uvádí Lundberg v *Sociology*, Harper & Brothers, New York 1958.

[8] P. A. Sorokin: *Physicalist and Mechanistic School*, in J. Roucek (ed.): *Contemporary Sociology*, Philosophical Library, New York 1958, str. 112n.

[9] E. F. Borgatta, G. Lindzey: *Sociometric Measurement*, in: G. Lindzey (ed.): *Handbook of Social Psychology*, New York 1954, str. 448.

[10] H. Široký: *Diagnostické aspekty psychodramatu*, Čs. psychologie 1962/2, str. 157.

[11] Srv. např. 31. kapitolu Melvin J. Vincent: *New Foundations for Industrial Sociology*, New York 1959.

[12] Srv. J. Strzelecki: *Spoleczna ideologia i granice empiryzmu szkoły Eltona Mayo*, St. socj. polit. 1962/11, str. 151n.

[13] J. Dollard, L. W. Dobb, N. E. Miller, O. H. Mowrer, R. R. Sears: *Frustration and Aggression*, New Haven, 1. vyd. 1939, J. Dollard: *Caste and Class in Southern Town*, New York 1949, 1. vyd. 1937, B. Bettelheim, M. Janowitz: *Dynamics of Prejudice*, New York 1950 aj. Bibliografické poznámky uvádím proto, že v části o teorii frustrace není uveden jediný bibliografický odkaz – snad proto, aby nemohlo dojít k nepřijemné konfrontaci.

[14] Srv. A. Malewski: *Zagadnienia psychologii społecznej*, Warszawa 1962, str. 191.

[15] J. Wiatr: *Spoleczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1964, str. 185.

[16] Srv. na toto téma např. vtipnou studii Hartova v knize *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, která je ostatně, jak známo, dostupná i v ruském překladu a byla jedním ze zdrojů kritického poučení spolu s ruským překladem Morena.

[17] Velmi přehledně některé hypotézy Kroeberovy z práce *Configuration of Culture Growth* uvádí Sorokin: *Modern Historical and Social Philosophies*, Dover Publications, New York 1963, kap. 11.

[18] Prvním marxistickým pokusem je studie Z. Baumana: *Bieguny analizy kulturowej*, St. socj. 1964 3, zabývající se specifickým „stabilním“ a „rozvojovým“ kultur.

[19] „Říkáme, že skupina má vysokou morálku nebo že je kohezní, jestliže její členové jsou výsoco přitahováni ke skupině“, A. P. Hare: *Handbook of Small Group Research*, The Free Press of Glencoe 1962, str. 146.

[20] Srv. R. S. Albert: *Comment on the Scientific Function of the Concept of Cohesiveness*, AJS 1953, 59, str. 232.

[21] Základní informaci podává V. Lamsar: *Úvod do sociologického výzkumu*, NPL 1965.

[22] G. V. Osipov: *Sovremennaja buržoaznaja sociologija*, Moskva 1964.

Milan Petrusek

Hofstätter P. R.: Sozialpsychologie,

2. Aufl. Berlin, de Gruyter (Sammlung Göschen) 1964.

Přední západoněmecký psycholog rakouského původu, ordinarius psychologického institutu hamburské university, prof. P. R. Hofstätter, vydal řadu významných publikací z oboru sociální psychologie, především velmi informativní *Úvod do sociální psychologie* a několik monografických prací: *Psychologie veřejného mínění*, *Dynamika skupin a Myšlení ve stereotypech*. Prof. Hofstätter přednášel sedm let v USA a jeho dílo se vyznačuje pokusem přelomenout některé protiklady německé a americké sociální psychologie – v jistém smyslu je Hofstätterovo sociálně psychologické dílo, opírající se jak o nesmírně rozsáhlý faktografický materiál, tak o hluboké znalosti sociologické a kulturně antropologické, určitou protiváhou vlivného díla jiného západoněmeckého sociálního psychologa,

W. Hellpacha († 1955), které se vyznačuje jednostranným empirismem a směřuje k metafyzickému systému.

Sociální psychologie jako dílčí oblast psychologie se zabývá především postoji člověka (Hofstätter užívá pojmu *Stellungnahme*). Postoj zahrnuje jak vnější registrovatelné chování, tak intrapsychický obsah, který se však stává předmětem objektivní vědy teprve tehdy, když její individuum samo objektivizuje (např. v řeči), nebo když je vnější pozorovatel vysuzuje z chování tohoto individua. Pojem postoje (oproti pojmu reakce) současně vyjadřuje spontánnost individua, která se projevuje především výběrovým vztahem k podnětové situaci. Sociální psychologie se zaměřuje ke studiu postojů, sociologie ke studiu svazků (Verband), respektive skupin. Sociální psychologie jako věda má tři zdroje: 1. poznání, že mnoho specificky lidských rysů je sociálně podmíněno, 2. pokus zkoumat psychologickými prostředky specificky lidské rysy projevující se v sociálních situacích, 3. přání regulovat postoje individua v kritických sociálních situacích tak, aby bylo možno dosáhnout určitých cílů.

Strukturu Hofstätterovy knihy, která vyšla v malém kapsním formátu, tvoří: úvodní pojednání o roli sociální psychologie, pojednání o historických a teoretických přispěvích v sociální psychologii, přehled metod, přehled psychologických teorií, rozbor procesu socializace a přehled teorií skupinové dynamiky.

K formování sociální psychologie přispěla v minulosti především bystrá pozorování „francouzských moralistů“, avšak už u Aristotela nacházíme počátek snah vysvětlit sociální chování individua z tendencí, které jsou mu vlastní. Vývoj sociální psychologie byl ovlivňován mnoha zajímavými myšlenkami (Durkheimovy kolektivní představy, Jungovo kolektivní vědomí, Wundtova národní duše, Marxův pojem třídního vědomí a d.), avšak sociální psychologové neměli dostatek fakt pro jejich přijetí nebo odmítnutí. Nedoceněn zůstal pokus Herbartův (1824) o kvantifikaci v psychologii, vybudovaný zcela abstraktně bez zásoby vhodných dat a proto snadno kritizovatelný, jehož principy však nacházíme znova např. u C. L. Hulla a N. Rashevského. Sociální psycholog by si neměl nechat ujít estetický požitek a duchovní podnět, které poskytují Spenglerův „Untergang des Abendlandes“ a Fechnerova „Zendavesta“, neboť v „sociálních vědách i eventuální důkaz neudržitelnosti nějaké teorie nezbavuje ji vůbec její psychologické účinnosti“. Ve třicátých letech byly zdiskreditovány snahy vyložit lidské chování z indexu instinktů, ale v současné době se obnovuje zájem o tuto otázku v pracích etologů (K. Lorenz, N. Tinbergen) a také ve faktorově analytickém přístupu R. B. Cattella (1950), který znovu prověřuje některá témata McDougalla. Instinktivisté se opírají zvláště o zjištění, že lidské chování je častěji iracionální než racionální, ale otázka, zda je podstata člověka racionální nebo iracionální, patří do filosofie; psychologii chybí „závažná

kritéria pro racionalitu postojů“. V souvislosti s tímto problémem hodnotí Hofstätter LeBonův vliv v sociální psychologii jako dvojnásobný (LeBon dal sociální psychologii mnoho podnětů, ale jeho ukvapená zobecnění působila brzdivě). Hofstätter dále uvádí řadu stimulů, které i dnešní sociální psychologie může najít v díle Tardeové, Siemmelové ad. Důvěra v nějaké sdělení se opírá o zkoumání cesty, která k němu vede.

Sociální vědy byly silně ovlivněny Freudovou psychoanalýzou (Freudův objev dětské traumatizace, pojem superega, učení o identifikaci a možnostech jejího přesunu vůči jiným osobám, to vše bylo velmi podnětné). Podnětná je i řada Freudových problematických koncepcí, např. o původu společnosti a její tyranské roli při potlačování pudů. Vážné je třeba řešit problém, zda slast sama neznamená u individua už transcendenci vztahu, avšak u Freuda je kupodivu orgasmus bezpartnerský (partnerlos), ačkoli i masturbací akt je spojen s představou partnera. Freudův člověk je sociálně izolován – proti tomu vystoupil jako první A. Adler (1912) a později neopsychoanalytici. Proti psychoanalýze, která se snažila vysvětlit lidskou psychiku zevnitř, usilovala Lewinova teorie pole o aplikaci galileovského principu popisu přírody, podle něhož kámen nepadá spontánně k zemi, nýbrž je jí přitahován – individuum se pohybuje v poli přitažlivých a odpuzivých sil „podle principu vektorového sčítání sil“. Podle Hofstättera teorie pole vyprazdňuje individuum; byla by sotva nějak ovlivnila psychologii, kdyby Lewin nebyl nápaditým experimentátorem. Jako jeden z prvních ukázal Lewin možnosti zkoumání dynamiky a přispěl k formulaci řady důležitých principů postihujících skupinové vztahy. Současný stav teorií sociální psychologie je neuspokojivý a sociální psychologie sama se těžko může vyhnout eklekticismu.

Metodologie sociální psychologie, vycházející z dlouhé tradice empirické a spekulativní psychologie, se vytvářela jen velmi těžce: „každá metoda implikuje jisté teoretické domněnky a předpoklady, ale nezáleží na tom, jestliže jsou tyto relativně slabě strukturovány. Jistotně se stane úspěšný krok k vytvoření teorie teprve tehdy, je-li dostatek bohaté metodologie“ – v sociálních vědách je důležitý experiment, ale protože se společenské podmínky dají kontrolovat jen omezeně a jen po kratší dobu, jsou možnosti experimentu omezené. Jako experimenty stojící na hranicích možnosti uvádí Hofstätter pokusy se zakládáním pospolitostí snažící se uskutečnit nějaký utopistický společenský řád (např. Owenova „New Harmony“): „Sociální psycholog zde stojí před podobnou situací jako neurofyzikolog, který (obecně) nemůže experimentovat volně s lidským kortexem, a proto je odkázán na situace, které se udály bez jeho přičinění (nemoce, nehody, válečná zranění). Tyto poslední případy jsou ale zpravidla mnohem komplikovanější, než by si badatel přál, tj. variace, na nichž je zainteresován, jsou v kovariační skladbě čet-

nějších (většinou vzájemně závislých) proměnných, které by rád udržel konstantní.“ Podle Maslowa a Szilagyí-Kesslera (1946) souvisí délka ukojení s pozdějším pocitem jistoty, podle Goldman-Eislera (1951) koreluje s optimistickým pojetím života (psychoanalyticky pojem „orální optimismu“), ale odkud víme, že doba odstavení je zde rozhodujícím faktorem? Je také možné, že introvertované matky odstavují své děti dříve a přenášejí na ně své introvertní sklony (H. J. Eysenck zastává tuto interpretaci zjištěných souvislostí mezi délkou kojení a některými životními pocity). „Takové sítě kovariací nemohou být řešeny libovolně“, máme však k dispozici statistické metody k vyloučení některých proměnných. Také užití jiných metod není bez problémů, např. jako velmi sporná se ukázala diagnostická valence explorativního rozhovoru; objektivní výzkumy, které provedl Kelley a Fiske (1951) a také Holt a Loborsky (1952), ukázaly „strašlivě nízké“ koeficienty valence. Ukázalo se, že vyplněný dotazník (ať už samotně nebo ve spolupráci s exploraátorem) má vyšší diagnostickou valenci než volná výpověď. Dostí problematické je také vyhodnocování protokolů tematického apercepčního testu při projekčním měření postojů.

Hofstätter ilustruje diskutované problémy množstvím příkladů, které podrobně rozebírá. To neobyčejně zvyšuje pedagogickou hodnotu jeho publikace, ale jen v určitém směru, neboť fakt a analytických hledisek je zde nakupeno tolik, že koherence systematického výkladu se místy ztrácí.

Největším problémem výzkumu veřejného mínění a stereotypů je správný výběr reprezentativního náhodného vzorku. Gallup a d. pracují tzv. „kvótní technikou“, která vychází ze stanovených kategorií charakteristiky dotazovaných osob (stáří, pohlaví, úroveň zaměstnání a d.) a z počtu osob (kvót), které mají být dotazovány v těchto kategoriích. Tazatelé se nechávají vybrat, kterých jednotlivých osob se hodlá dotazovat, avšak ten se často vyhýbá určitému typu lidí (např. lidem nebezpečně vyhlížejícím). Statistické uspořádání náhodných vzorků je správné, ale fakticky se s takovými vzorky badatel setká jen zřídka.

Pokud se skupinových experimentů týče, nelze experimentovat s národy (pokusy o převýchovu národa okupanty), ale lze „s menším zatížením svědomí“ experimentovat s menšími skupinami, které se utvářejí v letních táborech mládeže apod. Vlastní laboratorní experiment je sice méně blízký životu, avšak důležité proměnné v něm mohou být lépe izolovány. Hranicním problémem sociální psychologie a sociologie je zkoumání kulturní produkce (Kulturbeständen) větších skupin, které má základy ve Wundtově „psychologii národů“. Psycholog se zde však svěří vedení etnologa, který mu může poskytnout zajímavé hypotézy. Ke konci kapitoly o metodách sociální psychologie pojednává Hofstätter o problému tzv. „rozumění“ (Verstehen) v psychologii a vyslovuje přesvědčení, že v oblasti společenských věd není zkoumání odlišné od

zkoumání v oblasti přírodních věd — věda konec konců vychází z hypotéz a tvoří je na základě nejrůznějších podkladů, také intuitivně, ale nesmí se vyhýbat empirické validaci. „Rozumějící“ metoda v rukou W. Diltheya a M. Webera přinesla geniální výsledky.

Je velmi pravděpodobné, že pod tlakem sociologie se psychologie v brzké budoucnosti stane systematickou, což je podmíněno především dvěma fakty: 1. Člověk se liší od druhů, které jsou mu anatomicky blízké (např. antropoidní opice). 2. Příslušníci druhu *homo sapiens* se vyskytují jako příslušníci určitých kultur, které determinují jejich životní postoje rozličným způsobem. V dalších pasážích svého díla pak Hofstätter formuluje psychologické teorie, které označuje jako postuláty, neboť dosud nemohou být pojímány jako „striktně ověřitelné hypotézy“, a které jsou nutné k vytvoření nauky o lidské přirozenosti. Jsou to následující teorie: encefalizace, tempo růstu, rodinné podmínky, potenciál centrální sítě, abstrakce a uspořádání, variační šíře postojů, ochrana příslušníka druhu, stabilizace životního prostoru, rozhodnutí, informace a zátěž, vztažné body posuzování, překonávání protikladů a rozmnožování platnosti (*Wirkungsfortpflanzung*).

Pomalé zrání člověka v časném dětství ukazuje na velkou závislost především na rodičích — rodina je pro člověka mnohem potřebnější a důležitější než pro savce. Proti tomu se poněkud staví tvrzení, že rodina není základ, nýbrž výtvar člověka, a to univerzální (rodinný systém stabilizovaný normativními ustanoveními se vyskytuje ve všech primitivních kulturách). Při formulaci většiny teorií používá autor statistických hledisek teorie informace a rozhodování, např. ve všeobecném pravidle: „organismy v průběhu života (*Lebensvollzug*) směřují k přijetí hladin spolehlivosti (*Verlässlichkeitsniveaus*), které leží značně nad tím, co je ve statistice pokládáno za dostačující“. Člověk je bytost, která vytváří systém početných, pregnantních a vztahově bohatých kategorií a je s to abstrahovat z proudu událostí řady, které zůstávají pro bytosti s menšími centrálními sítěmi bezvýznamné, ale plánovitě chování se stává nemožným v chaotičnosti světa (nemožnost prognózy vztahů vyplývajících z příbuzných a výsledných vztahů).

V další kapitole se autor věnuje rozboru procesu socializace, který má společné poslání s procesem rozmnožování, totiž zaručovat kontinuitu skupin. „Proces socializace je kulturní universum, tj. neznáme žádnou lidskou společnost, která by nevytvořila více nebo méně koherentní systém obyčejů (*Gebräuche*) a domněnek (*Annahme*), vztahujících se k žádoucím pravidlům nutným k vypestování mladších generací.“ Hofstätter vyslovuje pochybnosti o pozdějších psychologických účincích

některých jednotlivých výchovných opatření, která jsou u některých autorů přeceňována (např. způsob zavinování novorozence, který podle Gorera a Rickmana (1949) vede u Rusů, kde je dítě pevně zavinováno, k pozdějšímu „pocitu bezmocné vzpoury“ a vytvářel předpoklady pro „poníženost a hloupý vzor ruských sedláků“). Hofstätter se spíše přiklání k preferenci sociálních faktorů před biologickými (např. Indiáni kmene *Siouxů* usnadňují dítěti sání odstraňováním tzv. *colostra* z prsů kojící matky, což bývá interpretováno jako strategie předcházející zklamání dítěte a tak i eliminující budoucí nedůvěřivost — dítě samo je však spíše ovlivňováno tím, že celá tato procedura zmenšuje úzkost a obtíže matky). Obecné schéma procesu socializace je založeno na tom, jak rodiče oceňují chování dítěte, tj. počáteční stav novorozence (silný, zdravý chlapec nebo děvče) je rodiči určitým způsobem posuzován, což implikuje určité chování rodičů vůči dítěti. Vlivem chování rodičů je u dítěte indukován určitý psychologický stav, ten je opět rodiči hodnocen a implikuje specifické rysy jejich chování vůči dítěti atd. Do tohoto schématu však můžeme zatím dosadit jen velmi málo známých hodnot získaných spolehlivým zkoumáním (jako je např. McClellandovo zjištění [1953] o souvislosti mezi přisnositelí rodičů a intenzitou snahy po úspěchu u studentů). O internalizaci norem především platí, že nové normy jsou přijímány tím lépe, čím více se podobají normám již osvojeným.

V poslední kapitole svého díla se Hofstätter zabývá principy skupinové dynamiky, v jejímž rámci se odehrává velká část „našeho bdělého života“. Sotva lze experimentovat se skutečnými vztahy uvnitř rodiny, a proto je zde experimentátor odkázán na skupiny vytvořené „ad hoc“, tj. na skupiny vytvořené teprve za účelem pokusu. V psychologii skupinových vztahů a skupinové aktivitě se uplatňují především tyto faktory: intenzita kontaktu mezi členy skupiny, sympatie, aktivita skupiny a produktivita v rámci životního prostoru skupiny. Závislosti mezi těmito faktory určují kvalitu odpovídajících skupinových fenoménů; např. intenzita kontaktu narůstá se sympatií uvnitř skupiny, a naopak sympatie mezi členy skupiny se zesilují, zvětšuje-li se míra kontaktu proti počátečnímu stavu atd.

Hofstätterovo analyticky koncipované a fakty přímo nabitě dílo vyžaduje dosti vysokou úroveň orientace v matematice. Je proto pochybné, bylo-li myšleno jako populární úvod. Odbornému zájemci poskytuje však nejen množství informací, ale i cenných a zajímavých podnětů. Vysoká informativnost a kritická střízlivost jsou nejvýraznějšími klady tohoto pozoruhodného díla.

Milan Nakonečný